

ANŽELIKA GAIDIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: leksikologija ir leksikografija.

SEMANTINĖS VEIKSMAŽODŽIO *GERTI* SINONIMŲ ATsirADIMO PRIEŽASTYS

Semantic Reasons of Appearance of Synonyms
of the Verb *to drink*

ANOTACIJA

Šio straipsnio objektas yra gausi ir netirta semantinė grupė – lietuvių kalbos *gėrimo* veiksmažodžiai, išrinkti iš rengiamo *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno*. Tyrimu siekiama nustatyti, kokie tikrovės reiškinių, daiktų ar veiksmų požymiai kalboje virsta semantiniais požymiais, lemiančiais naujų *gėrimo* veiksmažodžių atsiradimą. Straipsnio pabaigoje pateikiamas sukurtas preliminarus veiksmažodžio *gerti* sinonimų tinklas.

ESMINIAI ŽODŽIAI: sinonimas, konceptas, nominacija, leksinė reikšmė, semantinis požymis, sinonimų tinklas.

ANNOTATION

The object of this article is a rich semantic group which has not been analysed before – drinking verbs of the Lithuanian language taken from the Dictionary of the Standard Lithuanian Language which is currently in the process of compilation. The research seeks to estimate which features of the actual phenomena, things or actions become semantic features in the language, which determine the rise of new drinking verbs. A preliminary synonym network of the verb *to drink* is given at the end of the article.

KEYWORDS: synonym, concept, nomination, lexical meaning, semantic feature, synonyms network.

Sinonimų teorijos klausimą iki šiol gvildena įvairūs pasaulio leksinės semantikos specialistai – Jurij D. Apresjan (1974), John R. Taylor (2003), M. Lynne Murphy (2003), Petra Storjohann (2010) ir kt. Vis dar diskutuojama sinonimų sąvokos supratimo, sinonimų nustatymo, klasifikacijos, eilių sudarymo ir kt. klausimais. Taikant kalbos technologijas kuriami sinonimų tinklai, sinonimų bazės, rašomi nauji sinonimų žodynai.

Lietuvių kalbotyroje sinonimai (konkrečiau – leksiniai) mažai tirti¹. Vienas iš pirmųjų sinonimų tyrėjų yra Antanas Lyberis, kuris šia tema apsigynė disertaciją *Lietuvių kalbos sinonimų žodynas ir jo sudarymo principai* (1959), parašė pirmąjį ir kol kas vienintelį *Sinonimų žodyną (Lietuvių kalbos sinonimų žodynas 1961 m.; Sinonimų žodynas 1981 m. ir šio žodyno antras pataisytas leidimas 2002 m.)*. Šio mokslininko indėlis į lietuvių kalbos sinonimų tyrimus yra itin vertingas. A. Lyberis savo darbuose nemažai dėmesio skyrė sinonimų apibrėžimo, jų identifikacijos, atrankos, eilių sudarymo, sinonimų žodyno rašymo principams ir kitiems klausimams (plačiau žr. Lyberis 2009: 21–82). Jo suformuluotos ir aprašytos teorinės nuostatos iki šiol yra vertinamos.

Lietuvių lingvistinėje literatūroje nuodugniai ištirti ir aprašyti darybiniai sinonimai – Jolanta Vaskelienė šia tema apgynė disertaciją, išleido mokomąją priemonę *Darybiniai sinonimai* (2000), parašė straipsnių. Sintaksinius sinonimus yra plačiai ištyrusi Elena Valiulytė *Dabartinės lietuvių kalbos sintaksiniai sinonimai: vietos, laiko ir priežasties raiška* (1998) ir kt.

Leksinių sinonimų klausimu parašyta straipsnių, skirtų konkrečioms sinonimams, jų etimologijai, vartosenai aptarti, pvz.: Vinco Urbučio „Žodžio *trumpas* keleto tarminių sinonimų etimologija“ (1965), „Lie. *pašinas* ir (trm.) *pašaiža* – bendrašakniai sinonimai“ (1998); Nijolės Sližienės „Veiksmažodžių *stigti, stokoti, trūkti* sinonimiškoji reikšmė ir jų vartojimo ypatumai“ (2005); Vito Labučio „Gabenimo veiksmažodžių semantika ir sinonimika“ (2007); Evaldos Jakaitienės „Dėl sinonimijos ir daugiareikšmiškumo santykių“ (2007) ir kt.

Tačiau naujų, gvildenančių sinonimų atsiradimo priežastis, tiriančių sinonimų semantinius požymius, taikančių naujus metodus, kalbos technologijas ir kt., leksinių sinonimų tyrimų nėra.

Šio straipsnio objektu pasirinkti veiksmažodžiai, priklausantys konceptui GERTI. Tyrimu siekiama nustatyti, kokie tikrovės reiškinių, daiktų ar veiksmų požymiai kalboje virsta semantiniais požymiais, lemiančiais naujų *gėrimo* veiksmažodžių atsiradimą. Siekiant tikslo išsikelti tokie uždaviniai: nustatyti

¹ Bendrieji sinonimiškumo klausimai yra aprašyti Evaldos Jakaitienės knygoje *Lietuvių kalbos leksikologija* (1980) ir *Leksikologija* (2009; 2010). Taip pat sinonimus yra tyrė Juozas Pikčilingis (*Leksinė ir gramatinė sinonimika*, 1969; skyrelis apie sinonimus „Lietuvių kalbos stilistikos“ antrą dalyje, 1975) ir Kazimieras Župerka (*Lietuvių kalbos stilistika*, 1983).

lietuvių kalbos *gërimo* veiksmažodžių nominacijos būdus; išnagrinėti semantines nagrinėjamų veiksmažodžių struktūras; nustatyti ir aprašyti semantinius veiksmažodžių reikšmių tarpusavio santykius; remiantis ištirta medžiaga sukurti preliminarų lietuvių kalbos *gërimo* veiksmažodžių sinonimų tinklą.

Straipsnyje pateiktas tyrimas grįstas kognityvinės ir struktūrinės lingvistikos metodais.

Konceptui GERTI reikšti bendrinė lietuvių kalba turi nemažai veiksmažodžių. Veiksmažodis *gerti* yra pagrindinis (centrinis) žodis, lietuvių kalboje plačiausiai² vartojamas gërimui nusakyti. Baigiamame rengti *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne* (vyr. redaktorė Danutė Liutkevičienė) iš viso užfiksuota apie penkiasdešimt veiksmažodžių³, kurių reikšmės eksplikuojamos 'siurbti ar ryti skystį'. Tokia konceptui GERTI priklausančių veiksmažodžių gausa rodo, kad sinonimijos reiškinys bendrinėje lietuvių kalboje yra labai išplėtotas, vadinasi, būtinas tirti, kad nustatytume jo funkcionavimo kalboje priežastis.

Straipsnyje remiamasi tokiais teoriniais aspektais.

1. Koncepto terminas lingvistikoje suprantamas įvairiai, vienų jis tapatinamas su sąvoka (Jakaitienė 2010: 46), kitų suprantamas plačiau – „kaip heterogeninis daugiadimensis žinių apie pasaulį ir patyrimo vienetą“ (Gudavičius 2011: 112), dar kitų darbuose išryškinama koncepto komunikacinė funkcija (Lassan 2002: 32). Pritariama nuomonei, kad konceptas yra struktūruoto žinojimo vienetą, visos žinios apie daiktą ir reiškinį, užfiksuotos žmonių, kalbančių ta kalba, sąmonėje (Kvašytė, Papaurėlytė 2013: 108). Vadinasi, konceptas nebūtinai gali turėti kalbinę raišką, pavyzdžiui, lietuvių ir rusų kalbose yra konceptas JAUNAVEDŽIAI (МОЛОДОЖЕНЫ) 'neseniai susituokę', bet nėra žodžio, kuris įvardytų konceptą 'seniai vedę sutuoktiniai' (Popova, Sternin 2007: 35). Tačiau leksinei semantikai yra svarbi koncepto kalbinė raiška. Kaip teigia Aloyzas Gudavičius, „kiekviena nominacija aktualizuoja paskirus koncepto bruožus, pavyzdžiui, *žirgas*, *kumelys*, *kuinas*, *kumeliukas* pabrėžia atskirus koncepto 'arklys' požymius“ (Gudavičius 2009: 51).

Atpažinti, kokie koncepto GERTI požymiai⁴ aktualizuojami šiam konceptui priklausančių veiksmažodžių reikšmėse, gali padėti nagrinėjamo koncepto turinį sudarantys atitinkamo fiziologinio veiksmo scenarijaus elementai (plačiau žr. Gaidienė 2015). Lentelėje pateikti scenarijaus elementai buvo nustatyti remiantis konteksto analize (duomenys imti iš *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* (toliau – DLKT)).

² *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne* rasta per dešimt tūkstančių veiksmažodžio *gerti* vartosenos pavyzdžių. Pavyzdžių ieškota pagal šaknį *ger-* (*gër-*) pasirenkant asmenuojamąsias ir neasmenuojamąsias veiksmažodžio formas.

³ Po galutinio *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno* redagavimo šiame straipsnyje pateikti žodyno straipsniai gali keistis.

⁴ Kognityvinėje lingvistikoje vartojamas *atributo* terminas (plačiau žr. Ungerer, Schmid 1996: 22).

1 LENTELĖ. Koncepto GERTI scenarijus

FIZINIS / FIZIOLOGINIS VEIKSMAS	Nebūtinasis fizinis veiksmas, einantis prieš būtinąjį fiziologinį veiksmą. Atliekant veiksmą dalyvauja / nedalyvauja ranka su priemone. Būtinasis fiziologinis veiksmas – skysčio siurbimas ir rijimas. Atliekant veiksmą dalyvauja lūpos, dantys, liežuvis, gerklė, ryklė ir pilvas.	<i>Kelia prie burnos butelį, geria gurkšnį, antrą ir [...] Anuka geria limonadą iš savo taurės. / Karštą pavasario dieną Galipas ir Nichatas mokiniams skirtame tualete tiesiog iš čiaupo geria pašvinkusį vandenį.</i> <i>Mes stebėjomės, kad jis buvo išmokęs tiek daug gerti – užsiverčia pilnutėlį stiklą ir nuryja vienu gurkšniu. Užkaičiau arbatos ir žiūrėjau, kaip ji mažais gurkšneliais ją geria, kaip šyla jos skruostai [...] Baisingai siurbdamas baigė gerti kokteilį ir pradėjo pasakoti.</i>
VEIKSMO ATLIKĖJAS	žmogus / gyvūnas ⁵	<i>Klaudas geria antrą puodelį stiprios kavos. / Nes sambrėšky prie to šaltinio ateina gerti vilkas.</i>
VEIKSMO OBJEKTAS – SKYSTIS	nealkoholiniai (šalti / šilti / karšti) / alkoholiniai gėrimai	<i>Jie geria tik mineralinį ir paprastą vandenį. / Merginos prie baro geria šampaną.</i>

Tyrimai parodė, kad konceptui GERTI priklausančių veiksmožodžių reikšmėse vienaip ar kitaip yra aktualizuojami nagrinėjamo koncepto turinio požymiai, pavyzdžiui, 'rijimas' užfiksuotas veiksmožodžio *gurkti* reikšmėje, 'judesys' – *mesti, lenkti* veiksmožodžių reikšmėse ir t. t.

2. Kognityvinėje kalbotyroje nominacija suprantama kaip koncepto įvardijimas (Gritėnienė 2006: 24). Svarbiausias nominacijos teorijos klausimas – kuri žinojimo apie daiktą ar reiškinių dalis, sąmonės suvokiama ir palaipsniui tampanti to daikto ar reiškinių konceptu, yra nominuojama (Kubriakova 2004: 70). Kaip jau minėta, straipsnio tikslas yra nustatyti, kokie tikrovės reiškinių, daiktų ar veiksmų požymiai kalboje virsta semantiniais požymiais, lemiančiais naujų *gėrimo* veiksmožodžių atsiradimą. Vadinasi, svarbu nustatyti skiriamuosius, specifinius *gėrimo* veiksmožodžių reikšmių semantinius požymius, kurie skiria konceptui GERTI priklausančių sinonimų reikšmes, bet kartu sudaro nagrinėjamo koncepto turinį. Primintina, kad tradiciškai semantiniu požymiu (taip pat vartojami terminai – *sema, semantinis komponentas, noema* ir kt.) laikomas smulčiausias sudedamasis semantinis reikšmės elementas (Jakaitienė 2010: 57 ir kt.).

⁵ Iš pavyzdžių matyti, kad gėrimo veiksmo atlikėjas gali būti ne tik žmogus, bet ir gyvūnas. Tačiau šiame straipsnyje nagrinėjamas tik gėrimo fiziologinis veiksmas, atliekamas žmogaus.

Straipsnyje konceptui GERTI priklausančios veiksmažodžiai pirmiausia suskirstyti pagal nominacijos būdus – pirminės, antrinės (tiesioginės ir netiesioginės) nominacijos veiksmažodžius⁶.

2.1. Pirminės nominacijos rezultatas yra neišvestinis veiksmažodis, atsiradęs kalbančiųjų susitarimu (Jakaitienė 1988: 24), pvz.: *gurkti* ‘valgyti, gerti, lesti (ppr. godžiai, greitai)’ (BŽe). Pirminės nominacijos *gërimo* veiksmažodžiai dažniausiai yra motyvuoti išoriškai (fonetiškai), t. y. tokių veiksmažodžių šaknys ikoniškai žymi tam tikrus gërimą lydinčius specifinius garsus. Šios nominacijos veiksmažodžių semantiniai požymiai paprastai yra tiesiogiai susiję su žmogaus gërimo proceso fiziologija, t. y. lūpų, dantų, liežuvio ir gerklės motoriniais judesiais.

2.2. Antrinės tiesioginės nominacijos rezultatas – darinys, kuris savo raiška ir reikšme remiasi kitu, paprastesnę struktūrą turinčiu veiksmažodžiu (Jakaitienė 1988: 24). Dariausios *gërimo* veiksmažodžių priesagos yra *-(i)oti (-snoti, -šnoti)* ir *-telėti*. Priesagos *-(i)oti (-snoti, -šnoti)* vediniai žymi kartojamą, mažo intensyvumo gërimo veiksmą, pvz.: *girsnoti* (: *gerti*) ‘pamažu, po truputį gerti’ (BŽe); *siurbčioti* (: *siurbti*) ‘iš lengvo, po truputį gerti’ (BŽe), o priesagos *-telėti* vediniai žymi mažybinį gërimo veiksmą, pvz.: *gurkštelėti* (: *gurkšt*) ‘kiek išgerti’ (BŽe); *siurbtelėti* (: *siurbti*) ‘kiek išgerti, nugerti’ (BŽe) ir kt. Kadangi priesaginės formos žymi gërimo proceso laikinės raidos būdus, kitaip sakant, aspektines (veikslo) reikšmes, todėl toliau straipsnyje šie veiksmažodžiai nebus nagrinėjami.

2.3. Antrinės netiesioginės nominacijos rezultatas – semantinis darinys – naujai susiformavusi žodžio reikšmė (Jakaitienė 1988: 24). Pripažįstama, kad dėl daugiareikšmio žodžio reikšmės siejančių tam tikrų santykių (nusistovėjusių metaforinio ar metoniminio išplėtimo keliu), jos sudaro semantinį kontinuumą, vadinamą žodžio semantine struktūra. Kaip teigia Dmitrijus Šmeliovas, „jeigu reikėtų pavaizduoti semantinę daugiareikšmio žodžio reikšmių struktūrą grafiškai, gautume ne apskritimą („bendra reikšmė“), padalintą į sektorius („bendros reikšmės variantai“), bet besiliečiančius tarpusavyje (a), kartais ir vienas ant kito „užeinančius“ (b) apskritimus“ (žr. 1 pav.) (Šmeliovas 2008: 83–84). Kitaip sakant, daugiareikšmio žodžio reikšmės tarpusavyje yra semantiškai susijusios, nes viena reikšmė tarsi „pereina“ į kitą reikšmę pagal tam tikras semantines asociacijas (Šmeliovas 2008: 88).

⁶ Šiame straipsnyje palikti Evaldos Jakaitienės darbuose vartojami terminai – pirminė, antrinė (tiesioginė ir netiesioginė) nominacija.

1 PAV. Semantinė daugiareikšmio žodžio reikšmių sistema

2.3.1. Nustatant daugiareikšmio veiksmožodžio prototipinę reikšmę, iš kurios dažniausiai išsirutulioja ir naujos su gėrimu susijusios reikšmės, remtasi prototipų teorija, plačiai taikoma kognityvinėje lingvistikoje.

Prototipo terminas siejamas su XX a. atliktais Eleonoros Roš tyrimais. Tirdama židinio spalvų poveikį kategorijų formavimuisi, E. Roš nustatė, kad nepaisant šių spalvų centrinės padėties, eksperimento dalyvių jos nebuvo geriau skiriamos. Šis tyrimas leido mokslininkei atsisakyti vartoto centrinių (židinio) spalvų termino, o vietoj jo vartoti prototipo terminą (Mikulskas 2009: 46; plačiau žr. Ungerer, Schmid 1996: 6–14). Prototipu vadinamas būdingiausias kategorijos narys (Ungerer, Schmid 1996: 10), pagal kurį galima atpažinti ir pačią kategoriją. Tam tikrais atvejais prototipas gali atstoti kitus kategorijos narius. Kaip teigia Rūta Marcinkevičienė, prototipų teoriją „pritaikius semantinei žodžio struktūrai galima teigti, kad prototipiškos, pirminės, esminės arba pagrindinės yra konkrečios, jauslėmis apčiuopiamos pasaulio objektus įvardijančios žodžio reikšmės“ (Marcinkevičienė 2006: 110). Pavyzdžiui, prototipiškai vartojamas veiksmožodis *drožti* reiškia ‘daryti poveikį daiktui aštriu įrankiu’, o su gėrimu susijusi reikšmė ‘godžiai gerti’ yra metaforiniu išplėtimo keliu išsirutuliojusi iš prototipinės reikšmės.

2.3.2. Bene svarbiausias vaidmuo formuojant *gėrimo* veiksmožodžių reikšmes tenka metaforiniams polisemiškiems ryšiams.

Metafora yra universalus reiškiny, tam tikras modelis, kalboje atliekantis panašią funkciją, kaip ir žodžių daryba, tik yra daug sudėtingesnė. Tradiciškai metafora suprantama kaip vieno daikto ar reiškinio pavadinimo perkėlimas pagal vienokį ar kitokį panašumą, dažniausiai išorinį – formos, dydžio ar pan. – kitam daiktui ar reiškiniui (Gudavičius 2009: 114). Kitaip sakant, požymiai, priklausantys vienai tikrovės sričiai, dažnai atrandami kitoje tikrovės srityje ir kalboje realizuojami tarsi iš naujo, ir adresatas be didelių pastangų ima tokias reikšmes suprasti tiesiogiai. Kaip teigia Veronika Telija, „metaforizacija prasižada nuo prielaidos, kad yra panašumo tarp formuojamo supratimo apie tikrovę

ir tam tikro kažkuo į ją panašaus, asociatyvaus įsivaizdavimo apie kitą tikrovę“⁷ (Telija 1988: 7). Šią prielaidą V. Telija vadina metaforos modusu, kuris leidžia logiškai ir ontologiškai skirtingoms esmėms supanašėti: „be prielaidos, kad X yra tarsi Y, negalima jokia metafora“ (Telija 1988: 7).

Tam tikrais tiriamų veiksmazodžių reikšmių, atsiradusių metaforiniu būdu, atvejais galima įžvelgti ir konceptualiųjų metaforų. Primintina, kad konceptualioji metafora yra dviejų konceptualiųjų sričių (ištakų ir tikslo konceptų) sąveika⁸ (Lakoff 1993: 239).

Retais atvejais formuojant *gėrimo* veiksmazodžių reikšmes tenka metonimijai. Tradiciškai metonimija suprantama kaip „tos pačios situacijos, kurioje daiktai ir reiškiniai susiję erdvės, laiko, priežasties ir pan. ryšiais, skirtingų aspektų išryškėjimas“ (Gudavičius 2009: 124). Paprastai skiriamos vienažodė (žodžio reikšmės perkėlimo pamatas, naujos reikšmės atsiradimo priežastis) ir daugiažodė (laikoma tropu) metonimijos (Marcinkevičienė 2011: 40). Šiuo atveju mums rūpi vienažodės metonimijos, kurios laikomos kai kurių *gėrimo* veiksmazodžių šalutinių reikšmių atsiradimo priežastimi.

3. Remiantis nustatytais *gėrimo* veiksmazodžių semantiniais požymiais, straipsnio pabaigoje pateikiamas preliminarus⁹ lietuvių kalbos *gėrimo* veiksmazodžių sinonimų tinklas¹⁰. Sinonimų tinklas buvo vizualizuojamas programa *Gephy* (plačiau žr. <https://gephi.github.io/>).

1. PIRMINĖS NOMINACIJOS *GĖRIMO* VEIKSMAŽODŽIAI

Veiksmazodis *gerti* yra pagrindinis (centrinis) nagrinėjamos sinonimų eilės žodis. DLKT rasta per dešimt tūkstančių šio veiksmazodžio vartosenos

⁷ Ru. „[...] метафоризация начинается с допущения о подобии (или сходстве) формирующегося понятия о реалии и некоторого в чем-то сходного с ней «конкретного» образно-ассоциативного представления о другой реалии.“ (Telija 1988: 7).

⁸ An. „The conceptual system underlying a language contains thousands of conceptual metaphors – conventional mappings from one domain to another [...]“ (Lakoff 1993: 239).

⁹ Tiesioginiai tyrimai gali patikslinti šiame straipsnyje pateikiamą veiksmazodžio *gerti* sinonimų tinklą.

¹⁰ Vienas iš populiariausių pasaulyje apskritai žodžių tinklų yra *WordNet* (žr. <http://wordnet.princeton.edu/>). *WordNet* – tai didelė anglų kalbos leksikos duomenų bazė, kurioje daiktavardžiai, veiksmazodžiai, būdvardžiai ir prieveiksmai kognityviškai sugrupuoti į sinonimų tinklus (angliškai vadinamus *synsets*), atspindinčius žodžių tarpusavio ryšius (hiperoniminius, hiponiminius, troponiminius ir kt.). *WordNet* duomenų bazė sukurta Prinstono universiteto Kognityviojo mokslo laboratorijoje.

pavyzdžių¹¹. Stilistiniu atžvilgiu veiksmažodis *gerti* yra nekonotuotas ir plačiausiai vartojamas gėrimo sąvokai žymėti: gėrimo subjektas – žmogus / gyvūnas¹², plg.: *Prieš priešpiečius ji geria tik kavos. Karvės geria vandenį.* (DLKT), gėrimo objektas – skysčiai (nealkoholiniai ir alkoholiniai gėrimai), plg.: *Ji geria lietaus vandenį ir gargaliuoja, juokdamasi visais plaučiais. Prievaždas ir prie stikliuko nepėsčias, geria ir nepasigeria.* (DLKT)

Lietuvių kalbos žodynuose veiksmažodžio ***gerti*** pagrindinė (prototipinė) reikšmė apibrėžiama panašiai:

- (1) LKŽe ‘ryti skystį, raminti troškulį’, pvz.: *Pieną ir grietinę užklupęs pavožtą kamaroje gerdavo tiesiog iš milžtinių P.Cvir. Miegmi, valgau, geriu iki soti SD44. Aš nieko negeriu, akram tik arbatos J. Gerti vandenį semdavos iš upelio J.Jabl. Pienas sveika gerti J.Jabl. [...];*
- (2) DŽe ‘ryti skystį, malšinti troškulį’, pvz.: *Karvė geria iš kibiuro. G. vandenį, pieną. Geriamas puodelis (iš kurio geria). Geriamas vanduo (kurį geria, tinkamas gerti).* [...];
- (3) BŽe ‘siurbti ir ryti skystį’, pvz.: *Gerti arbatą [kavą]. Gerkite virintą vandenį. Gal gersite su mumis alaus [vyno]? Karvės gėrė vandenį iš upelio.* [...].

Toliau pirminės nominacijos veiksmažodžiai pagal išskirtus semantinius požymius (toliau – SP) smulkiau skirstomi į veiksmažodžius, kurių reikšmėse yra fiksuoti fiziologiniai gėrimo požymiai, veiksmažodžius, kurių reikšmėse fiksuotas gėrimo tikslas ir gėrimas su priemone.

1.1. Fiziologiniai gėrimo požymiai

Konceptui GERTI priklausančių pirminės nominacijos veiksmažodžių semantinėje struktūroje gėrimo veiksmas turi gana aiškią apibrėžtį – nagrinėjamų veiksmažodžių reikšmėse užfiksuoti SP yra susiję su žmogaus fiziologija, konkrečiau su tam tikrais burnos *potyriais* geriant. Fiziologiniai požymiai gėrimo veiksmažodžių reikšmėse nėra dažnai aktualizuojami, galima minėti tik kelis pavyzdžius. Vienų veiksmažodžių reikšmėse užfiksuotas *gerklės potyris*, kitų – *lūpų ir dantų veiklos potyris* arba *lūpų ir liežuvio veiklos potyris*. Pagal tai veiksmažodžiai žemiau skirstomi į kelias grupes.

¹¹ Žiūrėta 2014-03-22.

¹² Kaip jau minėta, šiame straipsnyje nagrinėjamas tik gėrimo fiziologinis veiksmas, atliekamas žmogaus.

a) Gerklės potyris

Fiziologiniam gerklės potyrio pogrupiui priklauso veiksmažodis **gurkti**, BŽe reiškiantis ‘valgyti, gerti, lesti (ppr. godžiai, greitai)’: *Gurkti vandenį [alų, pieną, sultis]. Barzdotas vaikas girkė iš buteliuko pepsikolą.*

Žodžiai *gerklė, gurklys* (ir *gurkti*), *gurkšnis, gira* yra tos pačios šaknies (Sabalaiuskas 1990: 85). Kaip teigia C. D. Buck, „ide. kalbų žodžiai, žymintys sąvoką *gerklė*, etimologiškai siejami su sąvokomis ‘ryti’, ‘apskritos formos’, ‘siaura anga’, ‘kliuksėti’ ir t. t.“ (*Lietuvių kalbos etimologinio žodyno duomenų bazė*).

Šiam pogrupiui taip pat galima priskirti veiksmažodį **murkti**, kuris BŽe reiškia ‘godžiai valgyti, gerti’, pvz.: *Arielką murkia kai vandenį ir nepasgeria. Murkia stačiai iš puodynės kap katinas.* (LKŽe)¹³. BŽe su gėrimu susijusi reikšmė pateikiama straipsnyje kartu su tokiomis reikšmėmis: 1. ‘išduoti parpiančią garsą (apie katę)’ ir 2. ‘neaiškiai kalbėti’. LKŽe veiksmažodis *murkti* yra pateikiamas kaip homonimas (1 ir 2) ir kaip homoforma (3):

- (1) 1 *murkti, -ia, -ė* 1. ‘tyliai niurkti, parpti’; 2. ‘urgzti (apie šunį)’; 3. ‘neaiškiai kalbėti, murmėti, niurnėti’; 4. ‘greitai valgyti, gerti, maukti’; 5. ‘myluotis, glamonėtis, glaustytis’
2 *murkti, -ia, -ė* ‘be paliovos lyti, merkti’
3 *murkti, -sta, -o* ‘šlapti nuo prakaito’

Greičiausiai su gėrimu susijusi veiksmažodžio *murkti* reikšmė yra pirminė¹⁴, o ne perkeltinė. Todėl BŽe galėtų būti pateikti du atskiri *murkti* žodžiai, t. y. homonimai (2):

- (2) 1 *murkti, murkia, murkė* 1. ‘išduoti parpiančią garsą (apie katę)’: *Katė murkia ant krosnies.* 2. ‘neaiškiai kalbėti’: *Murkti po nosimi.*
2 *murkti, murkia, murkė* ‘godžiai valgyti, gerti’.

b) Lūpų ir dantų veiklos potyris

Veiksmažodžiai **siurbti, sriaubti** ir **triaubti** priskiriami lūpų ir dantų veiklos potyrio pogrupiui:

- (1) **siurbti** 1. ‘čiulpti, traukti (skystį) tam tikrais organais’: *Sultis pro šiaudelį siurbti iš butelio. Vaikas pieną iš buteliuko siurbia.* (BŽe)
- (2) **sriaubti** 1. ‘su garsu gerti ar srėbti’: *Šeimininkas pasiskanaudamas sriaubė arbatą. Jis sriaubia barščius, kad net ausys linksta.* (BŽe)
- (3) **triaubti** ‘godžiai gerti’ (BŽe). Pvz.: *Triaubsi, triaubsi, kol plyši.* (LKŽe)

¹³ Pavyzdžiai, susiję su gėrimu, paimti iš LKŽe, kadangi BŽe neužfiksuoti.

¹⁴ Plg. ištiktuką, užfiksuotą LKŽe: *murkt* 3. ‘gurkt (rijimui žymėti)’: *Tik murkt vienu gurkšniu, ir tuščias stiklėlis.*

Veiksmazodžiai *siurbti*, *sriaubti* ir *triaubti* (plg. *triaubti* ir *striaubti*¹⁵ (atvirosi sandūra)) yra tos pačios šaknies, kuri yra onomatopėjinės kilmės (Fraenkel 1965: 945). Taigi nagrinėjami veiksmazodžiai motyvuoti fonetiškai, jais apibūdinamas skysčių traukimo lūpomis pro dantis veiksmas, lydimas garso, plg.: *Geria kietai sučiaupęs lūpas, siurbia.* (DLKT). Be to, pagal specifinį, siurbimo, garsą šiais veiksmazodžiais metonimiškai įvardijamas visas kompleksinis gėrimo procesas.

Veiksmazodžio *sriaubti* pirmoji reikšmė, pateikta BŽe, yra ‘su garsu gerti ar srėbti’, t. y. gerti bet kokius skysčius (pvz.: *Šeimininkas pasiskanaudamas sriaubė arbatą. Jis sriaubia barščius, kad net ausys linksta.* (BŽe)). Antroji šio veiksmazodžio reikšmė susijusi tik su alkoholinių gėrimų vartojimu, plg.: ‘godžiai gerti alkoholinius gėrimus’: *Jis sriaubia alų kasdien.* (BŽe). Toks reiškinys vadinamas reikšmės siaurėjimu¹⁶.

c) Lūpų ir liežuvio veiklos potyris

Veiksmazodžio *plempti* ‘daug gerti’, pvz.: *Baik tą alų plempti. Jis gulėjo lovoje ir plempė mineralinį vandenį.* (BŽe), šaknis yra onomatopėjinės kilmės (plg. *ple ple*) (Fraenkel 1965: 603).

1.2. Gėrimo tikslo požymis

Gėrimo tikslą, t. y. kaušiu tam, kad pasidaryčiau girtas, apsvaigęs, nusako veiksmazodis **1** *kaušti* (*kaušta*, *kaušo*) ‘girtam darytis, svaigti nuo alkoholio’: *Gėrovai vis labiau kaušo.* (BŽe).

1.3. Gėrimo su priemone požymis

Veiksmazodžio **2** *kaušti* pirma reikšmė ‘godžiai gerti, valgyti’, pvz.: *Pieną kaušia.* (BŽe), etimologiškai siejama su *kaušu* (Fraenkel 1962: 232) ‘medinis trumpu kotu samtis jovalui, vandeniui, grūdams, miltams ir kt. semti; į jį telpantis kiekis’: *Padėk šitą kaušą kiaulėm ėdalui maišyti* Sdk. *Kaušu semia vandenį, visokį skystimą* Brž. (LKŽe). Vadinasi, šio veiksmazodžio SP galime laikyti gėrimo priemonę.

¹⁵ *Striaubti* žr. *sriaubti*. (LKŽe)

¹⁶ Reikšmės siaurinimu galima vadinti tokį reiškinį, kai esant tam tikroms aplinkybėms žodis pradedamas vartoti ne visa juo nominuojama klase, o tik tam tikra dalimi, kuri tam tikroje situacijoje suvokiama vienareikšmiškai (Gudavičius 2013: 78).

Antra veiksmažodžio 2 *kaušti* reikšmė 'gerti alkoholinius gėrimus', pvz.: *Alų kaušia kaip vandenį.* (BŽe), yra susijusi būtent su alkoholinių gėrimų vartojimu, vadinasi, įvyko reikšmės siaurėjimas.

Apibendrinant galima teigti, kad pirminės nominacijos veiksmažodžių SP yra susiję su fiziologiniais gėrimo potyriais, t. y. gerklės, lūpų ir dantų veiklos, lūpų ir liežuvio veiklos potyriais, taip pat su gėrimo tikslu ir gėrimu su priemone.

2. ANTRINĖS NETIESIOGINĖS NOMINACIJOS GĖRIMO VEIKSMAŽODŽIAI

Didesnė dalis nagrinėjamų konceptui GERTI priklausančių veiksmažodžių reikšmių yra atsiradusios semantinės derivacijos būdu, t. y. dėl tam tikro tikrovės veiksmo požymio asociacijos veiksmažodis antrinės nominacijos procese įgijo metaforines ar metonimines reikšmes arba įvyko reikšmės siaurėjimas.

2.1. Metaforinis reikšmių perkėlimas

Metaforoms tenka svarbus vaidmuo formuojant *gėrimo* veiksmažodžių reikšmes. Metaforinės reikšmės gali būti siejamos su pagrindinėmis (dažniausiai yra prototipinės) arba šalutinėmis reikšmėmis, kurios yra motyvuojančios.

Pagal reikšmių perkėlimą galima skirti šiuos metaforinius modelius:

- 2.1.1. Panašu į motyvuojančia reikšme nusakomą energingą, tikslingą veiksmą;
- 2.1.2. Panašu į motyvuojančia reikšme nusakomą judesį;
- 2.1.3. Panašu į motyvuojančia reikšme nusakomo veiksmo metu išskiriamą temperatūrą;
- 2.1.4. Panašu į motyvuojančia reikšme nusakomą veiksmą, atliekamą gyvūno;
- 2.1.5. Panašu į motyvuojančia reikšme nusakomo veiksmo (skysčio tekėjimo, liejimosi arba plakimosi) metu keliamą garsą.

Toliau išskirti metaforiniai modeliai aptariami smulkiau.

- 2.1.1. Panašu į motyvuojančia reikšme nusakomą energingą, tikslingą veiksmą

Koncepto GERTI veiksmažodžių reikšmės, priskiriamos šiam metaforiniam modeliui, yra išvestinės, jos metaforiniu ryšiu siejamos su pagrindinėmis

(motyvuojančiomis) reikšmėmis, kuriose užfiksuotas energingas, tikslingas veiksmas ranka siekiant objekto / subjekto poveikio. Tas poveikis gali būti atliekamas su tam tikra priemone arba tiesiogiai ranka ar su tam tikra priemone.

a) Panašu į motyvuojančia reikšme nusakomą energingą, tikslingą, darantį poveikį objekto struktūrai, veiksmą

Pirmosios (prototipinės) veiksmažodžių *drožti* ir *tašyti* reikšmės BŽe nurodomos tokios:

- (1) **drožti** 1. 'su peiliu ar kitu aštriu įrankiu įjaustyti, smailinti, lyginti, aštrinti': *Drožti pieštuką. Meistras drožtuvu drožia lentą.*
- (2) **tašyti** 1. 'kirviu, skliutu, kalnu ar kuo kitu drožti, kalti, skaptuoti, skliutuoti, lyginti (medį, akmenį ir pan.)': *Kai išmūrija naujus pamatus, tašo rąstus. Meistrai tašė lauko akmenis.*

Šių veiksmažodžių prototipinėmis reikšmėmis nusakomą intensyvią fizinį veiksmą būtų galima įvardyti kaip destruktinį, kadangi atliekant veiksmą aštriais įrankiais yra daromas poveikis objekto struktūrai (ji yra keičiama). Vadinasi, veiksmažodžių *drožti* ir *tašyti* pagrindinės (prototipinės) ir metaforinės reikšmės, susijusios su gėrimu (*drožti* 6. 'godžiai valgyti, gerti': *Drožk dar vieną stiklinę alaus.* (BŽe); *tašyti* 3. 'godžiai valgyti ar gerti' (BŽe)), siejamos atliekamo energingo, tikslingo veiksmo panašumo perkėlimo pamatu.

b) Panašu į motyvuojančia reikšme nusakomą energingą, tikslingą, į subjektą nukreiptą veiksmą

Šiam pogrupiui priskiriamų veiksmažodžių *bubinti* (ir darybinio sinonimo *bubyti*) ir *tvatyti* reikšmės, susijusios su gėrimu, greičiausiai yra išsirutuliojusios iš pagrindinės (*tvatyti*) ir šalutinių (*bubinti*, *bubyti*) mušimą nusakančių reikšmių:

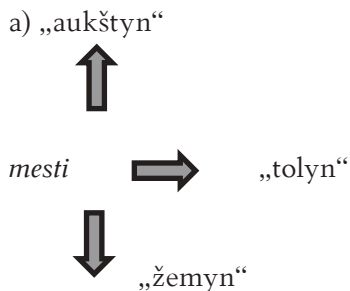
- (1) **tvatyti** 1. 'smarkiai mušti, pliekti': *Tvatija (su) lazda arkliui per šonus. Puolė mane kumščiais tvatyti.* → 4. 'godžiai gerti, valgyti, ėsti': *Vaikas kiekvieną vakarą pieną tvatija.* (BŽe)
- (2) **bubinti** 2. 'mušti, daužyti': *Į [per] kuprą bubinti. Gana bubinti vienas kitą, ar jums negaila savo šonkaulių, dantų ir makaulių? Supykusi mažylė paleidžia dūdas ir bubina tėtį (su) kumštukais.* → 3. 'daug, godžiai gerti': *Ištroškę vandenį bubinome tiesiai iš kibiro. Sulenda vyrai į alinę, šnekasi ir bubina alų.* (BŽe)
- (3) **bubyti** 2. 'mušti, daužyti': *Per galvą bubyti. Įpykęs jis (su) pagaliu ėmė bubyti arklių. Žmogau, nevalia žmoną kasdien bubyti kumščiais.* → 5. 'daug, godžiai gerti, valgyti ar ėsti': *Gal sūriai ko užvalgei, kad bubiji vandenį?* (BŽe)

Motyvuojančiomis reikšmėmis nusakomas mušimo veiksmas yra destruktivinis, atliekamas energingai, ne kartą, ir darantis poveikį subjektui tiesiogiai ranka arba su tam tikra priemone – lazda, pagaliu ir pan. Todėl reikšmių perkėlimo pamatu galėtume laikyti energingą, tikslingą veiksmą gausiam gėrimui nusakyti.

2.1.2. Panašų į motyvuojančią reikšmę nusakomą judesį

Šiam metaforiniam modeliui priklauso veiksmažodžiai **mesti**, **lenkti**, **(iš)mauti**¹⁷, **maukti** ir **traukti**, kurie pagrindinėmis reikšmėmis žymi aktyvų, energingą veiksmą, dažniausiai su poveikiu objektui.

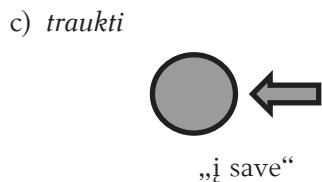
Veiksmažodžio **mesti** motyvuojančia reikšme (1. ‘paleisti lėkti tolyn (ppr. ranka)’, pvz.: *Akmenis mesti į pašalį [į duobę, į krūvą, per tvorą]*. (BŽe)) nusakomas veiksmas yra aktyvus, metamo objekto kryptis – tolyn, žemyn ar aukštyn (a):

Veiksmažodžio **lenkti** pagrindine reikšme (1. ‘daryti, kad linktų, būtų netiesūs’, pvz.: *Kalvis lenkia geležį*. (BŽe)) nusakomas veiksmas yra aktyvus, objektui daromas tiesioginis poveikis, keičiama jo struktūra (b):

Veiksmažodžio **traukti** pagrindine reikšme (1. ‘daryti, kad trūktų, atsidalytų’, pvz.: *Traukiau virvę, bet negalėjau pertraukti*. (BŽe)) nusakomas veiksmas yra energingas, nukreiptas į save (c):

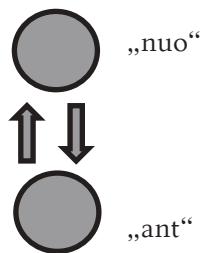
¹⁷ BŽe neužfiksuota veiksmažodžio *mauti* reikšmė, susijusi su gėrimu.

BŽe yra užfiksuotas priešdėlinis veiksmožodis **(iš)mauti**, reiškiantis ‘godžiai išgerti’: *Išmovė stiklinę alaus. Dėl drąsos dar išmausiu burnelę.* (BŽe). LKŽe yra pateiktas ir nepriešdėlinis veiksmožodis, turintis reikšmę ‘greitai gerti, valgyti; ėsti’: *Na, ko snopsai, mauk (gerk) dar! Kp. Mes nemovėme vieną stiklą po kito, o gėrėme dailiai prisisveikindami prš.* (LKŽe). Šią metaforinę reikšmę greičiausiai reikėtų sieti (nors ir sunku įžvelgti perkėlimo pamatą) su prototipine reikšme, plg. ‘traukiant, smaukiant, velkant, veriant daryti, kad būtų ar nebūtų ant ko’: *Mauti vaikui batus [pirštines, kojines]. Mauna ratą ant ašies [nuo ašies]. Movė žiedą ant piršto [nuo piršto]. Mauk šuniui apynasrį [arkliui pavalkus].* (BŽe). *Narba ant galvos mauna kepurę, ji, regis, ne jam siūta.* (DLKT).

Veiksmožodžio **maukti** metaforinė reikšmė ‘godžiai gerti’: *Rungtynės žiūrėjo me maukdami alutį.* (BŽe); *Kitas ūsuotis, atsikolęs krėslė, iš didelės taurės maukė vyną.* (DLKT), tikėtina susijusi su prototipine reikšme ‘smaukti, mauti’, pvz.: *Maukia ant akių [nuo kaktos] skrybėlę.* (BŽe); *Apvynios apvynios šniūrą apie virbalą ir vėl maukia šalin Skr. Alfonsas visą laiką nerimavo, maukė ant akių skrybėlę, ir smarkiau jam plakė širdis A.Vien. Kam tu pusmukiai mauki, ar negali viežlybai nuplauti sūdus! J.* (LKŽe). Šios metaforinės reikšmės perkėlimo pamatu galėtume laikyti judesio asociatyvų atkartojimą, nors perkėlimo pamatas sunkiai įžvelgiamas.

Taigi veiksmožodžių **(iš)mauti** ir **maukti** pagrindinėmis reikšmėmis nusakomu veiksmu yra daromas poveikis subjektui ir objektui (d):

d) **(iš)mauti, maukti**

Iš minėtų veiksmožodžių *mesti*, *lenkti*, **(iš)mauti**, **maukti** ir *traukti* pagrindinių (motyvuojančių) reikšmių, manytina, yra atsiradusios metaforinės su gėrimu susijusios reikšmės, kurių perkėlimo pamatas yra judesio asociatyvus (vizualus) atkartojimas. Pastebėtina, kad veiksmožodžių *mesti*, *lenkti* ir *traukti* metaforinės reikšmės yra susijusios ne su bet kokių skysčių, o būtent su alkoholinių gėrimų vartojimu:

- (1) **mesti** 1. ‘paleisti lėkti tolyn (ppr. ranka)’: *Akmenis mesti į pašalį [į duobę, į krūvą, per tvorą]. Mesk kamuolį į krepšį [į vartus, per tinklą]. Dėdė metė nuo stogo kūlį. Meskite ginklus! → 16. ‘gerti (svaigiuosius gėrimus)’: *Jis meta degtinę. Mesk stiklelį.* (BŽe)*

- (2) **lenkti** 1. 'daryti, kad linktų, būtų netiesus': *Kalvis lenkia geležį.* → 13. 'vartoti alkoholinius gėrimus': *Taurelę [burnelę] lenkti.* (BŽe)
- (3) **traukti** 1. 'daryti, kad trūktų, atsidalytų': *Traukiau virvę, bet negalėjau pertraukti. Traukė siūlą rankomis ir įsipjovė pirštą.* → 10. 'gerti (svaigiuosius gėrimus)': *Traukė tėvas, traukia ir sūnus. Jis mėgsta traukti alų.* (BŽe)

2.1.3. Panašu į motyvuojančia reikšme nusakomo veiksmo metu išskiriamą temperatūrą

Veiksmažodis **šutinti** žymi terminį objekto poveikį. Pagrindinė reikšmė ir dauguma šalutinių šio veiksmažodžio reikšmių turi karščio, šilumos SP:

- (1) **šutinti** 1. 'daryti, kad šustų (1 r.), pamažu virti (uždengtame inde su ne daug skysčio ar garuose)': *Šutinti bulves [žirnius, kviečius].* 2. virinti: *Šutinti pieną.* 3. 'apdorojant karštu vandeniu ar garais minkštinti': *Šutinti vantas [vyteles].* 4. 'skleisti karštį, kaitrą': *Saulė negailestingai šutina.* 5. 'veikti karščiu, kaitra, laikyti karštoje aplinkoje': *Nuo peršalimo reikia šutinti kojas vandenyje.* 6. 'daryti ar leisti, kad šustų, kaistų, prakaituotų': *Sauskelnės šutina vaikų [vaikams] odą. [...]* 9. 'godžiai valgyti ar gerti': *Vaikai šutina kompotą. [...]* (BŽe).

LKŽe pateikto pamatinio *šutinti* veiksmažodžio *šusti*, vartojamo reikšme 'gerti svaigiuosius gėrimus' (BŽe tokios *šusti* reikšmės nėra), pavyzdžiuose pavartota tik neasmenuojamoji veiksmažodžio forma, pvz.: *Gal tu jau šutęs* (įkaitęs – autorės pastaba) *ben kiek?* Slm. *Jis vis šutęs* (įkaitęs – autorės pastaba) *grižta iš turgaus* Kp. Galima įtarti, kad gėrimo reikšmės perkėlimo pamatas yra temperatūra (karštis). Šiuo konkrečiu atveju būtų galima išvelgti konceptualiąją metaforą, kurios pamatą sudaro patirties iš vienos, ppr. fizinės srities projektavimas į kitą, ppr. abstrakčią, mentalinę, sritį, t. y. ALKOHOLINIS APSVAIGIMAS YRA SUŠILIMAS.

2.1.4. Panašu į motyvuojančia reikšme nusakomą veiksmą, atliekamą gyvūno

Šiam metaforiniam modeliui priskiriamas veiksmažodis **lakti**¹⁸, kurio pagrindinė reikšmė yra 'gerti (skystį) imant jį į snukį greitais liežuviu judesiais

¹⁸ Pasak A. Kaukienės, veiksmažodžio *lakti* „šaknis greičiausiai imitatyvinės kilmės (plg. Skardžius ŽD 482, Pokorny 651), nes atskirų kalbų tos pačios ar labai artimos reikšmės veiksmažodžiai baigiasi įvairiais (lūpiniais ar gomuriniiais) priebalsiais“ (Kaukienė 1994: 31). A. Sabaliauskas taip pat pažymi, kad šis veiksmažodis „veikiausiai garsažodinės kilmės“ (Sabaliauskas, 1990: 91).

(apie gyvūnus, ppr. kates ir šunis), pvz.: *Katyte kniaukia lakti. Šuniukas laka vandenį.* (BŽe).

Metaforinė nagrinėjamo veiksmožodžio reikšmė ‘godžiai, daug gerti (ppr. svaigiuosius gėrimus)’, pvz.: *Kiek pili, tiek laka.* (BŽe), nuo pagrindinės visų pirma skiriasi atliekamo veiksmo subjektu: pagrindinės reikšmės subjektas yra gyvūnas, metaforinės – žmogus. Kadangi gyvūnai ir jų atliekami veiksmai lietuvių kalboje paprastai vertinami neigiamai¹⁹, tai reikšmės metaforizacijos pamatu galėtų būti estetinis įspūdis, būtent – negražus (menkinamąjį atspalvį žymintis) gėrimas. Tačiau kalbinėje bendruomenėje vyrauja neigiamas alkoholio gėrimo vertinimas, tad šiuo atveju galėtume įžvelgti konceptualiąją metaforą – GIRTUOKLIS YRA GYVULYS.

Šiai grupei taip pat priskiriamas veiksmožodis **liuobti**, kurio pagrindinė reikšmė BŽe yra ‘duoti esti’, pvz.: *Kiaules liuobiame bulvėmis. Laikas karves liuobti pietų. Gyvuliai dar neliuobti.* (BŽe); metaforinė reikšmė – ‘godžiai valgyti, gerti’, pvz.: *Liuobia lašinius net išsijuosęs. Liuobia vyrai degtinę kaip pasiutę.* (BŽe). Šio veiksmožodžio prototipinė ir metaforinė reikšmės sintaksiškai turi skirtingas argumentų struktūras (‘duoti esti’ *ką?* (*liuobiame kiaules*) ir *kuo?* (*liuobiame bulvėmis*), o ‘godžiai valgyti, gerti’ *ką?* (*liuobia lašinius / degtinę*). Tačiau ta pati situacija, kurioje dalyvauja trys dalyviai, semantiškai gali būti interpretuojama ir kitaip. Pavyzdžiui, sakinyje *Jonas liuobia avižas gyvuliams*, situacija nusakoma skirtingai nei *Kiaules liuobiame bulvėmis. Jonas liuobia avižas gyvuliams* duodamas esti maistas (avižos) čia interpretuojamas kaip pacientas; taip iškeliamas jo aktualumas. Lyginant šių dviejų sakinių reikšmes ir semantines struktūras su atitinkama situacija, išryškėja jų skirtingos signifikacinės reikšmės: pirmuoju pasakoma, kas daroma su gyvuliais kaip pacientu, antruoju – kas daroma su maistu kaip pacientu (plg. Sližienė 1994: 26, 2004: 261). Šias *liuobti* reikšmes lyginant su metaforine reikšme ‘godžiai valgyti, gerti’, pvz.: *Liuobia lašinius net išsijuosęs. Liuobia vyrai degtinę kaip pasiutę.* (BŽe), galbūt galima kalbėti apie aktantų mažinamąją arba interpretacinę derivaciją (plg. *maitintis* Sližienė 1994: 409), kai iš pradinės (trijų dalyvių) situacijos „pašalinamas“ vienas aktantas (liuobiamieji, t. y. šeriami gyvuliai); kartu atsiranda ir nauja situacija, turinti mažiau dalyvių nei pradinė (plačiau žr. Plungian 2011: 46tt). Taigi šio veiksmožodžio prototipinės – ‘duoti esti’ ir ‘duoti suėsti’ (pagal *šerti* Sližienė 2004: 261) – bei metaforinė – ‘godžiai valgyti, gerti’ – reikšmės turi skirtingas argumentų struktūras, kurios koreliuoja su skirtingomis semantinio ir sintaksinio valentingumo struktūromis.

¹⁹ „[...] tai, kad gyvūnų pavadinimai šiuo atveju yra labai produktyvūs, liudija iš esmės neigiamą lietuvių požiūrį į gyvūnijos pasaulį.“ (Gudavičius 2009: 119).

2.1.5. Panašu į motyvuojančia reikšme nusakomo veiksmo (skysčio tekėjimo, liejimosi arba plakimosi) metu keliamą garsą

Žemiau pateiktų veiksmažodžių reikšmės, susijusios su gėrimu, dėl garso požymio antrinės nominacijos procese įgijo metaforines reikšmes.

a) Šiam pogrupiui priklausančių veiksmažodžių reikšmių SP yra garsas, keliamas skysčio tekėjimo, liejimosi metu:

- (1) **pliaupti** 1. 'smarkiai lyti': *Lietus pliaupte pliaupė kelias dienas.* → 3. 'daug, godžiai srėbti, gerti': *Tu pliaupi be saiko tą kavą. Pliaupk barščius.* (BŽe)
- (2) **kliaukti** 1. 'smarkiai lyti': *Visą dieną lietus kliaukia.* → 4. 'godžiai gerti, srėbti': *Vandenį kliaukiu visą dieną. Talkininkai alų kliaukia.* (BŽe)
- (3) **kliokti** KLIUKTI 1. 'smarkiai lyti': *Lietus kliokė visą naktį.* → 4. 'godžiai gerti, srėbti': *Kliokiu vandenį – troškina.* (BŽe).

Veiksmažodžių *pliaupti*, *kliaukti* (*kliokti*) galėtume išskirti dar ir stambesnio rijimo SP – ryti didelį gurkšnį.

b) Žemiau pateiktų veiksmažodžių reikšmių būdingiausias SP taip pat yra garsas, tik keliamas skysčio plakimosi metu.

Veiksmažodžių **kliukinti** ir **kliunkinti** (jie yra variantai) išvestinės reikšmės 'kliuksint gerti' (kur *kliuksėti* reiškia 'su garsu teliūskuotis, plaktis') remiasi pagrindine reikšme 'daryti, kad kliukėtų, kliuksėtų, mėginti, ar kliuka':

- (1) **kliukinti** 1. 'daryti, kad kliukėtų, kliuksėtų, mėginti, ar kliuka': *Kam kiaušinius kliukini?* → 3. 'kliuksint gerti': *Vaikas kliukina apelsinų sultis. Jis alų iš butelio kliukina.* (BŽe)
- (2) **kliunkinti** 1. *kliukinti* 3 > 'kliuksint gerti': *Vaikinas iš butelio kliunkina alų. Kokį gėrimą mėgstate kliunkinti vasarą? Kliunkinu ir kliunkinu mineralinį vandenį [pieną].* (BŽe)

Veiksmažodžio **kliukenti** pirma BŽe nurodoma reikšmė yra 'su garsu kliuksint tekėti, bėgti'. Aptariamo veiksmažodžio *kliukenti* pagrindinė reikšmė skiriasi nuo aukščiau aptartų veiksmažodžių *kliukinti* ir *kliunkinti*, turinčių tą pačią šaknį, pagrindinės reikšmės, nes nurodomas pats skysčio tekėjimo, bėgimo veiksmas:

- (3) **kliukenti** 1. 'su garsu kliuksint tekėti, bėgti': *Vanduo kliukena iš butelio.* → 2. 'gerti kliuksint': *Vaikas kliukena iš butelio pieną.* (BŽe)

Veiksmažodžio **pliumpinti** išvestinė reikšmė 'godžiai gerti' siejama su pagrindine reikšme 'pilti, teliūskuoti skystį sukeliant garsą' (BŽe tokia reikšmė nepateikta):

- (4) **pliumpinti** 1. 'godžiai gerti': *Rytais pliumpiname arbatą.* (BŽe)

Plg. su pirma šio žodžio reikšme, pateikta LKŽe: ‘pilti, teliūskuoti skystį sukeliant garsą’.

Aukščiau minėtuose tekėjimo garsus žyminčiuose *gërimo* veiksmažodžiuose galima įžvelgti ne tik metaforinį perkėlimą (panašumas į upelio, lietaus keliamus garsus), bet ir metonimiją, nes perkėlimas vyksta per vieną iš *gërimo* požymių – specifinį garsą, atstovaujantį visam kompleksiniam fiziologiniam procesui.

Apibendrinant galima teigti, kad dažniausiai metaforiniu būdu *gërimo* sinonimų atsiranda norint pabrėžti, išryškinti ypatingą paties *gërimo* veiksmo pobūdį arba skysčio tekėjimo, liejimosi metu keliamą garsą.

2.2. Metoniminis reikšmių perkėlimas

Retais atvejais formuojant *gërimo* veiksmažodžių reikšmes tenka metonimijai. Galėtume išskirti tokias nagrinėjamų veiksmažodžių metonimijos rūšis: rezultatas vietoj veiksmo, priežastis vietoj rezultato ir dalis vietoj visumos.

Žemiau šios rūšys aptariamos smulkiau.

2.2.1. Rezultatas vietoj veiksmo

Šiai metoniminei rūšiai priklauso veiksmažodžiai ***sprogti***, ***pampti*** ir ***pusti***.

Metoniminė veiksmažodžio ***sprogti*** reikšmė ‘godžiai ryti, ėsti, gerti’ galėtų būti siejama su motyvuojančia reikšme ‘labai prisipildžius būti tempiamam, plečiamam’, užfiksuota LKŽe (BŽe tokios reikšmės nėra):

- (1) ***sprogti*** 6. ‘godžiai ryti, ėsti, gerti’: *Užteks tau sprogti medų, palik ir man.* (BŽe)

Plg. LKŽe 4. ‘labai prisipildžius būti tempiamam, plečiamam’: *O jau sprogsta anam viduriai – prigėręs to vandens Lk. Nuo tų pelų i sprogsta daba veršiam pilvai, ka užėda jų Rd. Nebegaliu tverti, man burna pusiau sprogsta!* LMD(Sln).

Veiksmažodis *sprogti* turi dar vieną reikšmę – ‘godžiai gerti alkoholinius gėrimus’: *Gavo algą ir sprogsta.* (BŽe), kuri yra susijusi būtent su alkoholinių gėrimų vartojimu. Toks reiškiny, kai žodis imamas vartoti ne visa juo nominuojama klase, o tik tam tikra dalimi, vadinamas reikšmės siaurėjimu.

Kiti du veiksmažodžiai, priklausantys šiam modeliui, yra ***pampti*** ir ***pusti***. Jų metoniminės reikšmės, susijusios su gėrimu, greičiausiai yra išsirutuliojusios iš pagrindinių (prototipinių) reikšmių:

- (2) **pampti** 1. 'pūstis, plėstis, pursti, pusti': *Karvė prisirijo dobilų su rasa ir ėmė pampti. Persiėdusį pampstantį raguotį reikia varinėti.* → 2. 'godžiai, daug gerti, valgyti, ryti': *Kiek tu gali to alaus pampti?* (BŽe)
- (3) **pusti** 1. 'didėti tūriu, apimtimi (ppr. ko kenksminga užėdus, užvalgius)': *Karvės nuo dobilų punta. Nuo apsivalgymo viduriai punta.* → 2. 'godžiai valgyti ar gerti': *Kiek tu gali pusti alų?! Jam tik pusti terūpi, o prie darbo nė krust.* (BŽe)

Ryškiausiai šių veiksmažodžių SP galėtume išskirti fiziologinį pilnumo pojūtį.

2.2.2. Priežastis vietoj rezultato

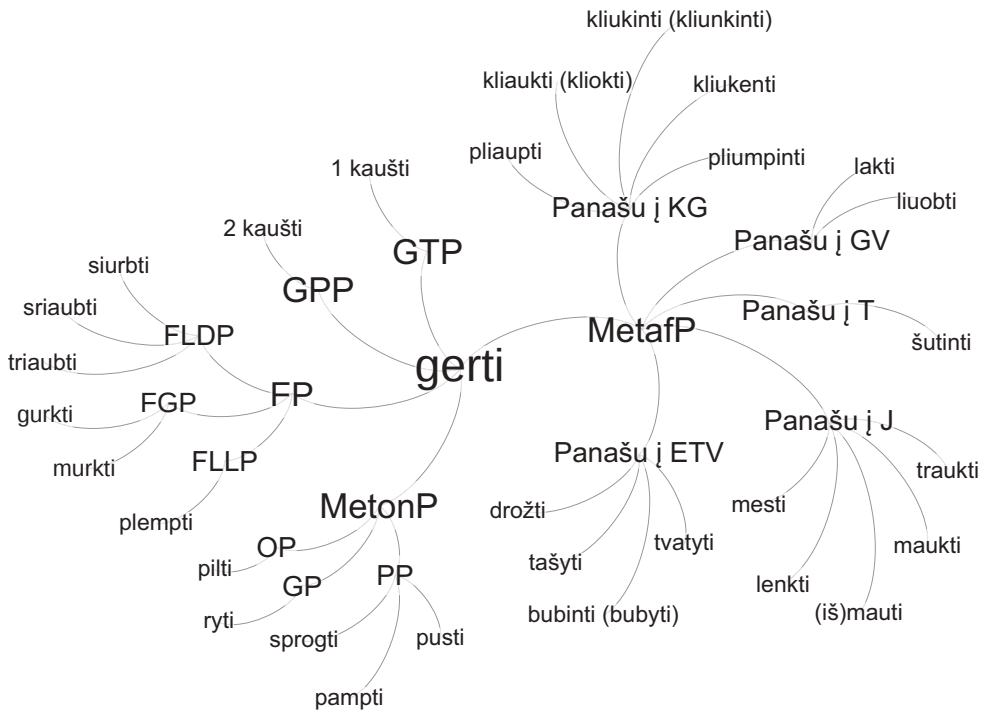
Prototipinė (motyvuojanti) veiksmažodžio **pilti** reikšmė yra susijusi su skysčio liejimu į objekto vidų, plg. 'lieti (skystį) į vidų': *Pilti vyną iš butelio į taurę. Jis pila jai kavą [kavos]. Šeimininkas pila putojantį alų į qsočį. Lietuviai pylė ant jų verdantį vandenį, svaidė akmenis.* (BŽe). Motyvuotoji reikšmė taip pat yra susijusi su skysčio pylimu, tik metonimiškai pavartotas objektas yra žmogaus vidus, plg. 'daug gerti': *Visą dieną jie pylė alų.* (BŽe).

2.2.3. Dalis vietoj visumos

Šiai metoniminei rūšiai priskiriamas veiksmažodis **ryti**, kurio motyvuojanti reikšmė 'stumti rykle maistą į skrandį' žymi valgymo veiksmo būtinąjį etapą – maisto rijimą, o metonimine reikšmė 'godžiai valgyti, gerti' imamas žymėti visuminis valgymo procesas.

- (1) **ryti** 1. 'stumti rykle maistą į skrandį': *Neturiu dantų, tai viską ryju nekrantęs kaip garnys. Tokį kąsnį ryk, kokį apžioji* (flk.). → 3. 'godžiai valgyti, gerti': *Ko ryji stačiomis, sėsk?! Ryja kaip arklys, dirba kaip gaidys* (flk.). (BŽe)

Toliau straipsnyje pateikiamas preliminarus lietuvių kalbos gėrimo veiksmažodžių sinonimų tinklas.

2 PAV. Preliminarus lietuvių kalbos gėrimo veiksmožodžių sinonimų tinklas

APIBENDRINAMOSIOS IŠVADOS

Veiksmožodžių, priklausančių konceptui GERTI, reikšmių analizė leidžia daryti tokias išvadas:

1. Arčiau koncepto GERTI centro yra pirminės nominacijos veiksmožodžiai, kurių reikšmėse užfiksuoti SP yra susiję su žmogaus arba gyvūno gėrimo veiksmo fiziologija, t. y., lūpų, dantų, liežuvio ir gerklės motoriniais judesiais, pvz.: *gurkti*, *siurbti*. Šios nominacijos gėrimo veiksmožodžiai dažniausiai yra motyvuoti išoriškai, t. y. jų šaknys ikoniškai žymi tam tikrus gėrimą lydinčius specifinius garsus.
2. Didesnė dalis konceptui GERTI priklausančių sinonimų reikšmių yra atsiradusios semantinės derivacijos būdu.
 - 2.1. Metaforiniams poliseminiam ryšiams tenka svarbus vaidmuo formuojant gėrimo sinonimų semantines struktūras. Išskirti šie metaforinių reikšmių, susijusių su gėrimu, perkėlimo modeliai: 1) panašu į motyvuojančia reikšme nusakomą energingą, tikslingą veiksmą, pvz.:

drožti; 2) panašu į motyvuojančia reikšmę nusakomą judesį, pvz.: *mes-ti*; 3) panašu į motyvuojančia reikšmę nusakomo veiksmo metu išskiriamą temperatūrą, pvz.: *šutinti*; 4) panašu į motyvuojančia reikšmę nusakomą veiksmą, atliekamą gyvūno, pvz.: *lakti* ir 5) panašu į motyvuojančia reikšmę nusakomo veiksmo (skysčio tekėjimo, liejimosi arba plakimosi) metu keliamą garsą, pvz.: *kliaukti*. Atliktas tyrimas parodė, kad dažniausiai metaforiniu būdu gėrimo sinonimų atsiranda norint pabrėžti, išryškinti ypatingą paties gėrimo veiksmo pobūdį, pvz.: *drožti*, *bubinti*, *mesti*, arba skysčio tekėjimo, liejimosi metu keliamą garsą, pvz.: *pliaupti*, *kliaukti*.

- 2.2. Metoniminis gėrimo sinonimų reikšmių perkėlimas nėra dažnas. Nustatyti keli metoniminio reikšmių perkėlimo atvejai, kuriuos galima skirti tokioms metonimijos rūšims: rezultatas vietoj veiksmo ('pilnumo pojūčio' SP), pvz.: *sprogti*, priežastis vietoj rezultato ('objekto' SP), pvz.: *pilti*, ir dalis vietoj visumos ('gerklės' SP), pvz.: *ryti*.
3. Atlikus tyrimą paaiškėjo, kad semantines veiksmožodžio *gerti* sinonimų atsiradimo priežastis lemia kalbančiųjų noras gėrimo veiksmą įvardyti įvairiais žodžiais, akcentuojant tai vieną, tai kitą kognityvinį požymį. Pavadinant gėrimo veiksmą dažniausiai aktualizuojami SP yra keleriopo pobūdžio – susiję su burnos bei judesio fiziologija ir skysčio keliamu garsu.

SINONIMŲ TINKLO SUTRUMPINIMAI

FGP – fiziologinis gerklės potyris

FLDP – fiziologinis lūpų ir dantų veiklos potyris

FLLP – fiziologinis lūpų ir liežuvio veiklos potyris

FP – fiziologiniai gėrimo požymiai

GP – gerklės požymis

GPP – gėrimo su priemone požymis

GTP – gėrimo tikslo požymis

MetafP – metaforinis reikšmių perkėlimas

MetonP – metoniminis reikšmių perkėlimas

OP – objekto požymis

Panašu į ETV – panašu į motyvuojančia reikšmę nusakomą energingą, tikslingą veiksmą

Panašu į GV – panašu į motyvuojančia reikšme nusakomą veiksmą, atliekamą gyvūno

Panašu į J – panašu į motyvuojančia reikšme nusakomą judesį

Panašu į KG – panašu į motyvuojančia reikšme nusakomo veiksmo (skysčio tekėjimo, liejimosi arba plakimosi) metu keliamą garsą

Panašu į T – panašu į motyvuojančia reikšme nusakomo veiksmo metu išskiriamą temperatūrą

PP – pilnumo pojūčio požymis

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Апрес-ян – Апресян Юрий Д. 1974: Лексическая семантика: синонимические средства языка. Москва: Наука.

BŽe – rengiamas *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*. Redaktorių kolegija: D. Liutkevičienė (vyr. redaktorė), G. Naktinienė, R. Petrokienė, D. Svetikienė, K. Vosylytė, J. Zabaraskaitė. Programuotojas V. Satkevičius. D. 1: Įvadas, B, C, H, J, O. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013. D. 3: Č, E, Ė, Ė, F, Z. – Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2014. Prieiga internete: <http://bkz.lki.lt>; BŽe rankraštis.

Cruse D. Alan 1986: *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press, MA.

DLKT – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*. Kaunas: VDU. Prieiga internete: <http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/>.

DŽe – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*: šeštas (trečias elektroninis) leidimas, vyr. red. Stasys Keinys. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006; internetinė versija, 2011. Prieiga internete: <http://dz.lki.lt>.

Fraenkel Ernst 1962–1965: *Litauisches etymologisches Wörterbuch* 1–2. Heidelberg: Winter.

Gaidienė Anželika 2015: Antrinės netiesioginės nominacijos *valgymo* veiksmazodžių semantiniai atsiradimo ypatumai. – *Acta Linguistica Lithuanica* 73 (rengiamas spaudai).

Gritėnienė Aurelija 2006: *Augalų pavadinimų motyvacija šiaurės panevėžiškių patarmėje*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Gudavičius Aloyzas 1994: *Lėksinė semantika. Vienetai. Ryšiai. Struktūros*. Šiauliai: Šiaulių pedagoginis institutas.

Gudavičius Aloyzas 2007: *Gretinamoji semantika*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.

Gudavičius Aloyzas 2009: *Etnolingvistika (tauta kalboje)*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.

Gudavičius Aloyzas 2011: Reikšmė – sąvoka – konceptas ir prasmė. – *Res Humanitariae* 10, 108–119.

Gudavičius Aloyzas 2013: Žodžio semantinė struktūra nominacijos požiūriu. – *Filologija* 18, 70–92.

Jakaitienė Evalda 1988: *Leksinė semantika*. Vilnius: Mokslas.

Jakaitienė Evalda 2007: Dėl sinonimijos ir daugiareikšmiškumo santykių. – *Res Humanitariae* 2, 34–45.

Jakaitienė Evalda 2010: *Leksikologija*. Vilnius: Vilniaus universitetas.

Kaukienė Audronė 1994: *Lietuvių kalbos veiksmažodžio istorija* 1. Klaipėda: Klaipėdos universitetas.

Kubriakova – Кубрякова Елена С. 2004: *Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира*. Москва: Языки славянской культуры.

Labutis Vitas 2007: Gabenimo veiksmažodžių semantika ir sinonimika. – *Kalbos kultūra* 80, 32–44.

Lakoff George 1993: *The Contemporary Theory of Metaphor. Metaphor and Thought*. Cambridge.

Lassan Eleonora 2002: «Надежда»: семантический и концептуальный анализ. – *Respectus Philologicus* 2(7), 32.

Lyberis Antanas 2002: *Sinonimų žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Lyberis Antanas 2009: *Leksikografijos teorija ir praktika*, sud. Zita Šimėnaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Lietuvių kalbos etimologinio žodyno duomenų bazė. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2007–2012. Prieiga internete: <http://etimologija.baltnexus.lt/>

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* 1–20, 1941–2002, elektroninis variantas, redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. red.), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (atnaujinta versija, 2008). Prieiga internete: www.lkz.lt

- Marcinkevičienė Rūta 2006: Konceptualioji metafora vertime. – *Darbai ir dienos* 45, 109–118. Prieiga internete: http://donelaitis.vdu.lt/publikacijos/dd45_ruta.pdf.
- Marcinkevičienė Rūta 2011: Žodžio reikšmė. Žodynai ir tekstynai. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Mikulsas Rolandas 2009: Kognityvinė lingvistika ir leksikografijos problemos. – *Kalba ir žmonės*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 39–80.
- Murphy M. Lynne 2010: *Lexical Meaning*. Cambridge [N.Y.]: Cambridge University Press.
- Plungian Vladimir 2011: *Gramatinių kategorijų tipologija 2*. Vilnius: Asociacija „Academia Salensis“: Vilniaus universitetas.
- Попова, Sternin – Попова З. Д., Стернин И. А. 2010: Когнитивная лингвистика. Москва: Восток – Запад.
- Sližienė Nijolė 1994–2004: *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodynas* 1–2. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Sližienė Nijolė 2005: Veiksmažodžių stigtį, stokoti, trūkti sinonimiškoji reikšmė ir jų vartojimo ypatumai. – *Kalbos kultūra* 78, 128–132.
- Šmeliov – Шмелев Дмитрий Н. 2008: Очерки по семасиологии русского языка. Москва: Издательство ЛКИ.
- Taylor John 2003: Near synonyms as coextensive categories: ‘Tall’ and ‘high’ revised. – *Language Sciences* 25, 263–284.
- Ungerer Friedrich, Schmid Hans-Jörg 1996: *An introduction to cognitive linguistics*. London: Longman.
- Urbutis Vincas 1978: *Žodžių darybos teorija*. Vilnius: Mokslo; 2-asis leidimas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2009.
- Urbutis Vincas 1965: Žodžio *trumpas* keleto tarminių sinonimų etimologija. – *Baltistica* 1(1), 67–81.
- Urbutis Vincas 1998: Lie. *pašinas* ir (trm.) *pašaiža* – bendrašakniai sinonimai. – *Baltistica* 33(1), 49–57.
- Valiulytė Elena 1998: *Dabartinės lietuvių kalbos sintaksiniai sinonimai: vietos, laiko ir priežasties raiška*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Vaskelienė Jolanta 2000: *Darybiniai sinonimai* [mokomoji knyga filologijos specialybių studentams]. Šiauliai: Šiaulių universitetas.

Semantic Reasons of Appearance of Synonyms of the Verb *to drink*

SUMMARY

The object of this article is a rich semantic group which has not yet been analysed before – drinking verbs taken from the version of the Dictionary of the Standard Lithuanian Language which is currently in the process of compilation. The research seeks to estimate which features of the actual phenomena, things or actions become semantic features in the language, which determine the rise of new drinking verbs. The research also seeks to estimate the efficiency of these semantic features. A preliminary synonym network of the verb *to drink* is given at the end of the article.

Įteikta 2014 m. rugsėjo 1 d.

ANŽELIKA GAIDIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

anzelika.gaidiene@gmail.com